

Armenis a l'U.R.S.S.: Una aproximació a l'evolució d'un poble¹

Jordi APARICIO i MORELL
Hermínia PUJOL i ESTRAGUÉS

La RSS d'Armènia és la més petita de les repúbliques soviètiques; en un espai d'uns 30.000 km² es troba gran part dels armenis de l'URSS. Aquest territori representa la desena part de les terres històriques ocupades per aquest poble, i la quarta part del territori que atribuï el Tractat de Sèvres (10 agost 1920) a la República independent d'Armènia. Més de la meitat dels sis a set milions d'armenis que existeixen avui en el món viuen lluny d'aquest petit reducte que conserven com a «pàtria» (MOURADINA, 1989, 323). Aquesta diàspora s'estén pels cinc continents²: tot i això, les comunitats armènies a l'estranger han mantingut majoritàriament la seva identitat entorn a la seva església i a la seva nació:

A les pàgines següents ens proposem d'apropar-vos al coneixement d'aquest poble, especialment pel que fa a l'espai i al temps en què han format part del que ara és la RSS d'Armènia. Un «feed-back» al passat ha estat inevitable, la riquesa d'esdeveniments que han viscut en els més de dos mil anys d'història seus, ens han d'ajudar a entendre una mica més les seves actuacions d'avui. Així, malgrat que ens centrarem en la russificació i soviètzació dels armenis a l'U.R.S.S., dins el marc canviant de les polítiques respecte a les nacionalitats, i veurem en quina vertebració política es recolza la seva idea de nació, farem una incursió als antecedents històrics i acabarem amb un intent d'anàlisi de la realitat actual, el que ja s'anomena l'era Gorbatxov.

Els antecedents

El primer Estat armeni fou creat sobre les ruïnes del regne d'Urartu,³ cap el s. VII a C. El poble armeni, producte de la fusió de les tribus indoeuropees procedents dels Balcans (s. IX a C.) i la civilització autòctona d'Urartu, fou conegut per Armina pels Perses i Ar-

menioi pels grecs (fonts gregues parlen d'ells ja l'any 500 a C.). Els seu llinatge es remun-
taria, segons les tradicions èpico-bíbliques, a Noé, que s'establí al mont Ararat (KOSHY,
1984, 3). Sens dubte, allò que ha marcat la història del poble armeni i ha forjat en gran
part el seu «caràcter» ha estat la seva situació en un enclavament de gran importància geo-
estratègica. Establerts entre el petit Caucas, les serres Pòntiques i el llac Sevan al Nord,
el Taurus, la plana Mesopotàmica (Alt Tigris) i el llac Van al sud, el Khoi i la confluència
dels rius Kura i Araks prop de la mar Càspia a l'est, i la Capadòcia a l'oest, arribaren
a ocupar una àrea de més de 300.000 km², amb terres situades entre els 2.000 i 2.500
metres d'alçada (vegeu Figura 1). Geògrafs tan diversos com E. Reclus (1895-1903), H.J.
Mackinder (1904) o S. Bernard (1973) qualifiquen l'indret, respectivament, com cruïlla de
nacions, porta de ferro o cinturó de trencament entre Orient i Occident.

«Ainsi placée entre le Moyen-Orient et l'Asie Centrale, cette forterese naturelle, clé de voûte
des états qui la contrôlaient, couloir de passage des caravanes et des armées, était destinée
à devenir un champ de bataille. Le malheur voulut que le peuple qui le possédait ne possédait
qu'elle. Il eût fallu plus de puissance pour la conserver. L'Arménie pouvait être le repart
d'un empire, non le refuge d'un peuple. Le géographie détermina les Arméniens et leur his-
toire: farouchement autonomes, condamnés à se défendre, à être vancus puis a renaître, sépa-
rés dans leurs vallées perdues et divisés en autant de clans et de féodalités, peuple de pay-
sans, de montagnards et de soldats» (CHALIAND, 1980, 15-16).

Aquestes paraules constitueixen una bona aproximació al poble armeni, el qual al llarg
dels segles i a través de lluites diverses va anar reforçant el seu particularisme i recaptant
a la vegada trets dels seus conqueridors. Els medes (s. VIII a C.) primer, els perses aque-
mènides (s. VI-IV a C.), els grecs (s. II a C.), els parts (s. I a C.), els romans (s I), els
sassànides (s. III), els perses (s. V), els bizantins (s. VI), els àrabs (s. VII), els turcs seljúcides
(s. XI) i els mongols (s. XIII-XIV) després, vingueren, deixaren la seva empremta
i passaren, però malgrat les vicissituds, els armenis aconseguiren períodes d'independèn-
cia (Armènia Major i Armènia Menor s. II a C., Dinastia dels Bagràtides s. IX a XI, regne
de Cilícia (s. XI-XIV), i d'esplendor en el qual Tigranes unificà les dues armènies,
derrotà Roma, Pàrtia i els seljúcides, estengué els territoris i dominà l'Orient Proper, des
de la Transcaucàsia a Palestina i de la Mar Càspia a la Mediterrània s. I a C. (MARS-
HALL i WALKER, 1978, 7). Al s. XIII es donà un període de gran desenvolupament eco-
nòmic, cultural, pictòric, literari i científic, l'Edat de Plata d'Armènia (WALKER, 1987, 22).

En entrar a formar part de l'Imperi Otomà (s. XV), els armenis passen a ser considerats
«rayias» (infidels), ciutadans de segona classe, amb moltes prohibicions i tracte de ser-
vents. La discriminació oficial és el preu que han de pagar per mantenir la seva religió,
la seva llengua i el seu sentit d'identitat (KOSHY, 1984, 12). Els dos primers segles (XV
i XVI) seran els d'esplendor per a aquest nou gran Imperi i de foscor per a Armènia.

En el segle XVII otomans i perses lluitaren per apropiat-se de l'altiplà armeni. Un
primer tractat atribuï a Pèrsia la província de Karabakh (1620). En un segon tractat
(1639), Armènia quedà dividida en dues parts; la part oriental, en mans dels perses,
fou despoblada per fer el buit als otomans; el sha Abbas I el Gran els deportà per
milers cap a Isfahan.

Al s. XVIII, Armènia formava ja part de l'anomenada «Qüestió d'Orient», iniciada amb
el Tractat de Kutchuk-Kainadjí (1774), i constituïa una espècie de «nació tap» entre els afans
expansionistes dels perses, russos i turcs, i els interessos imperialistes de França i Anglaterra.

A mitjans del s. XIX, el nombre d'armenis de l'Imperi Otomà s'estimava en uns 2,5 milions, la majoria dels quals continuava a les seves terres d'origen, les províncies de l'Est d'Anatòlia. És en aquesta direcció, cap Orient, on l'Imperi Otomà veu possible l'expansió, un cop se l'ha fet recular per Occident. El 1879 Kaimil Pasha, Gran Visir de l'Imperi, hauria proclamat que suprimiria i faria desaparèixer per sempre més la nació armènia, perquè, una vegada aconseguit això, l'Europa cristiana no tindria correligionaris a Turquia i podrien ocupar-se de la reorganització de l'Estat i de la seva expansió cap Orient (1915 LE GENOCIDE ARMENIEN, 1982, 12).

Entre 1891-1895 són aniquilats 300.000 armenis i 2.500 pobles són destruïts. És en aquest context que sorgeixen els primers partits polítics armenis. Però l'anomenat Genocidi Armeni es produí l'any 1915, durant la I Guerra Mundial, en temps de la Turquia Kemalista (Mustafà Kemal Atatürk), quan triunfà la ideologia panturanista.⁴

Els armenis eren entre totes les minories de l'interior de l'Imperi la menys desitjosa de ser turquinitzada, raó per la qual suposaven un element hostil per si mateix a la política ultra-nacionalista panturanista. La divisió del poble armeni entre l'Imperi Otomà (2 milions) i Rússia (1,7 milions) el condicionà a ser neutral o fraticida, a triar per una de les dues forces en conflicte i a acabar essent ostatge de l'altre i, en cas d'escollir malament, ser víctima del vencedor (TERNON, 1982, 37).

L'Ittihad aprofitarà l'ocasió oferta per la guerra per desfer-se dels armenis. Propagant que constituïen una cinquena columna de les forces russes, el ministre de l'interior Talaat Pasha ordenà la seva deportació des dels fronts de batalla cap a camps de concentració en el desert de Síria i Mesopotàmia (vegeu Figura 2). Les ordres secretes eren d'aniquilació (1915 LE GENOCIDE ARMENIEN, 1982, 35).

Així, l'Armènia occidental esdevingué una terra cremada: Un milió i mig d'armenis van desaparèixer, 50.000 arribaren als camps de concentració i la resta passà a la creixent diàspora; d'entre ells uns 300.000 es refugiaren a la part Armènia en mans de l'Imperi rus, a la zona del Caucas. Conquerit per la Rússia tsarista el 1828, aquest fou el principal pol de concentració d'armenis a Orient (MOURADIAN, 1989, 323).

Aproximació històrica

La russificació de l'Armènia caucàsica

A mesura que els grups capitalistes emergents dins de la Rússia tsarista van anar prenent força, comencen a trobar-se limitats territorialment, veient-se en la necessitat de trobar nous mercats, primeres matèries més barates i sobretot sortides al mar que facilitessin una distribució ràpida dels productes cap a altres territoris. L'expansió territorial es feu per una doble via: ocupacions territorials d'estats i acords comercials amb els països veïns.

Del s. XVI al s. XVIII, Rússia ja havia emprès una gran política expansionista amb annexions i conquestes territorials, passant de ser un Imperi continental a una potència marítima. Primer sota el regnat de Pere I el Gran (1672-1725), que arribà pel nord-oest

fins a la mar Bàltica, per l'Est fins a l'estret de Behring, pel Sud fins al front turc d'Azov. Aquest ràpid increment territorial féu difícil el seu control i els tsars es van veure obligats a retornar part dels territoris conquerits.

Sota el regnat de Caterina II (1762-1796), Rússia s'annexionà part del regne de Polònia, la Rússia Blanca, part d'Ucraïna i mantingué guerres amb els turcs (CARRERE, 1987, 11). Amb aquestes conquestes territorials, Rússia va poder fundar ports a la mar Negra, que li permeteren establir relacions comercials amb el pròxim Orient i la Mediterrània, i potenciar el desenvolupament de la indústria. Així l'any 1770 Rússia havia esdevingut ja la primera potència exportadora de productes metal·lúrgics semi-elaborats i aconseguia un gran i ràpid enriquiment gràcies al comerç i explotació dels territoris ocupats. Aquest fort impuls econòmic afavorí la formació d'un embrió de burgesia. Comerciants i tècnics es feren nombrosos i aconseguiren una ràpida riquesa que els va permetre d'entrar a formar part dels cercles de decisió estatal (CORVISIER, 1977, 420).

La política imperialista continuà desenvolupant-se en el s. XIX i inicis del s. XX amb noves annexions territorials, com Finlàndia (1909), Regne de Polònia (1815), Geòrgia (1801), part central de l'Azerbaidjan; Rússia sotmeté el Caucas, conquerí el Daquestan i s'annexionà Armènia; també aconseguí el Turquestan, així com imposar-se sobre la costa Pacífica, a Manxúria i Corea.

La política dels tsars comportà l'ofegament de les nacionalitats, des dels punts de vista econòmic, ideològic i polític, com a forma de mantenir la unitat de totes les nacionalitats sota el jou tsarista. L'any 1866 Engels com a premonició del que avui s'està vivint a l'URSS deia: «Rússia posseeix una enorme quantitat de béns robats (nacionalitats oprimides) que el dia que es passin comptes haurà de tornar» (cit. a NIN, 1935, 112).

Amb Caterina II, l'Estat es burocratitza i se centralitza. S'inicia una política d'occidentalització de l'Imperi. En base a aquesta política, s'aprofundí en l'opressió cultural de les nacionalitats, i s'imposà la llengua i la cultura russa a les escoles. Es prohibiren tota mena de religions a favor de l'Ortodoxa Russa, que passà a ser l'oficial al país. L'exèrcit jugà també un paper important en l'acció de sotmetre les nacionalitats, fomentant programes, odis i rivalitats entre nacionalitats veïnes, com el cas dels azeris (Azerbaidjan) contra els armenis (VOSKOBYNYK, 1972, 68). En l'ordre econòmic, s'imposaren a les nacionalitats fortes càrregues fiscals i una espoliació econòmica que impedís el seu desenvolupament. Aquesta política d'opressió de les nacionalitats provocà un elevat nombre d'atemptats i enfrontaments entre els pobles no russos (Finlàndia, Polònia, Caucas, Ucraïna) i les forces imperialistes (DONALD i FARMER, 1954, 1).

Nacionalisme i Socialisme

La presa del poder per part dels bolxevics es produí sense que en el si del partit hi hagués una idea de consens sobre el fet nacional, fet greu si tenim en compte que es tracta d'un país marcat per les reivindicacions nacionals, lingüístiques i ètniques reprimides pel tsarisme.

Els marxistes, a manca d'anàlisis estructurals sobre la qüestió nacional per part de Marx i Engels, tenien un debat obert i divers sobre les nacionalitats. Quin paper havien de jugar aquestes en la revolució? Com s'havia d'entendre i tractar el nacionalisme? Com s'havia

d'estructurar el nou model d'Estat multinacional? Hi havia teòrics marxistes que entenien els moviments nacionalistes com a fenòmens temporals que apareixien i pervivien en situacions capitalistes o d'emergència d'aquestes, car interpretaven que a capitalistes i nacionalistes els quedava estret el jou senyorial i ambdós cerquen uns mateixos interessos, desfer-se del model feudal. Altres, com Otto Bauer, els interpretaven com una realitat permanent sota qualsevol forma de govern (CARRERE, 1987, 19-22).

Lenin va veure la força revolucionària que els moviments nacionalistes podien aportar al moviment obrer de la Rússia tsarista i entengué que un programa revolucionari que fos acceptat per totes les nacionalitats russes havia de significar un canvi radical en la línia d'opressió a les nacionalitats que fins llavors s'havia portat, inclosa l'aplicada pel govern provisional de Kerenskij. Lenin considerava que el dret a l'autodeterminació de les nacionalitats no havia de comportar el foment d'Estats petits i febles, ans al contrari havia de contribuir a la formació de grans Estats i Federacions lliures (LENIN, 1915, 25). La concepció federativa i la forma de portar-la endavant prevista per Lenin requeria temps, tacte i confiança. Stalin, per contra, considerava que s'havia d'eradicar qualsevol fet nacional, inclús per la via de la violència (CARRERE, 1978, 18-27). Diferències que portarien Lenin a denunciar Stalin per l'actuació antinacionalista i repressora que va tenir al Caucas (Geòrgia) el 1921 (LENIN, 1922, 29).

El nou Estat Soviètic es constituí, doncs, en una República Federativa i es firmaren amb totes les RSS uns pactes de lligams forts a nivell econòmic i militar, els quals serien portats a terme sota el control d'un comissariat (CARRERE, 1978, 15), cosa que de fet es convertí en una repressió i reducció per tots els mitjans de qualsevol intent d'independència.

Naixement i soviètzació de la R.S.S. d'Armènia

Si el tractat de Turkmentxai, el 1828, fou positiu per als pobles transcaucàsics i permeté un ràpid creixement de ciutats armènies com Bakú, Erevan (Jerevan) o Tbilisi,⁵ el 1880 la política tsarista donà un gir radical respecte a la tolerància que s'havia mantingut amb les nacionalitats caucàsiques. El motiu va ser el ràpid enriquiment dels armenis a costa d'aquells que els envoltaven (ANET, 1906, 102).

L'assassinat del tsar Alexandre II el 1881 fou l'excusa que s'utilitzà per generar el gir cap a una major duresa vers les nacionalitats. El 1897 es fan tancar les escoles del Caucas, biblioteques i diaris, i el 1903 es nacionalitzen les propietats de la potent i omnipresent Església Apostòlica Armènia. La policia envaïx la seu de l'Església d'Etxmiadzin i els revolucionaris armenis, recolzats per la burgesia, són perseguits i represaliats amb contundència.

La revolució de 1905 fou usada pel tsarisme per atiar l'odi atàvic entre armenis i azerís (VOSKOBIYNYK, 1972, 68), eina que ja havia estat emprada pels turcs, en llençar contra els armenis ara els kurds, ara els azerís, com a forma d'anar fustigant els pobles armenis de l'est de l'Anatòlia turca. Aquest odi entre ètnies es remunta, com s'ha vist, a l'època d'espendor de l'Islam.

En el període que va de 1905 fins a les vigílies de la I Guerra Mundial, els tsars combateren als nacionalistes armenis. El 1916, els territoris de l'Armènia turca cauen en mans dels russos, però el 1918 aquests es veuen forçats a firmar el tractat de Brest-Litovsk, on Armènia perd tots els territoris de l'Anatòlia turca i parts dels russos.

El 10 de febrer de 1918 es constituí la dieta transcaucàsica. El 22 d'abril de 1918, Armènia, sota el govern de Datxnak, Geòrgia amb el dels Menxevics i Azerbaidjan sota el dels Mussavat formen la República Federal Transcaucàsica (Seim) (CARRERE, 1987, 114), però un mes més tard es tornen a dividir, i el Consell Nacional Armeni es declara independent. Gràcies al suport d'Anglaterra, l'Armènia independent va poder disposar d'un territori considerablement més ampli que el de l'actual RSS d'Armènia, que incloïa el Kars, àrees de l'Est de Turquia, Ardahan, Igdir, bona part de l'actual RSS d'Azerbaidjan, Elisabetpol (avui Kirovabad), el Karabakh i Nakhitxevan.

La posició de les potències imperialistes durant la I Guerra Mundial fou perjudicial per a Armènia, ja que en retirar-se l'exèrcit rus, les forces turques, Geòrgia alineada amb Alemanya i els azerís recolzats pels turcs obliguen Armènia a abandonar part dels seus territoris i recloure's en les actuals fronteres, perdent el Nakhitxevan, el Karabakh i el Zenkézour en favor d'Azerbaidjan. Els límits pactats pels bolxevics i les potències occidentals al final de la Guerra retornen aquests territoris a Armènia, essent el motiu la necessitat de mantenir una pau nacional entre musulmans i armenis (SAIN-BLANQUAT, 1989, 85), però la represa d'hostilitats entre armenis i azerís fa que Stalin doti l'Alt Karabakh —amb població essencialment armènia— d'una forta autonomia, però, sota el control de la RSS d'Azerbaidjan. També el Nakhitxevan passà a ser administrat per Azerbaidjan.

Els estralls de la guerra es deixaren sentir amb força l'hivern de 1918-19. Armènia queda destruïda econòmicament. Més de 40.000 persones quedaren sense habitatge; la fam, el tifus i el còlera van provocar la mort de més de 180.000 armenis, 1.000 per dia de mitjana durant els tres primers mesos.

El Tractat de Sèvres (1920) reconeixia la independència i el retorn dels territoris històrics armenis. Aquesta esperança que s'obria per al poble armeni mai no fou materialitzada, ja que aquest tractat no fou aplicat. Les forces imperialistes occidentals canviaren ràpidament les seves posicions i decidiren barrar el pas a l'expansió soviètica. Els preocupava que el nou poder soviètic colapsés el trànsit entre Orient i Occident, ja que feia perillar els interessos colonials de les potències occidentals. Com que Armènia s'alineà amb les tesis soviètiques, occident s'inclinà en favor de Turquia, un cop desfet l'Imperi Otomà. Aquest, perdudes ja les posicions més occidentals, veié la necessitat d'expandir-se vers un Orient més feble, seguint la proposta panturanista llançada pel moviment dels Joves Turcs.

El període posterior tampoc no solventà el greuge comès contra Armènia i el seu poble. Així la recent constituïda RSS d'Armènia hagué de renunciar a les províncies armènies de Diarbekir, Kharpout, Sivas, Cilícia, Van, Bitlis i Erzurum i en canvi ocupà part d'una zona que històricament havia estat dominada pel poble kurd (HOWEL, 1965, 46). Armènia quedà, doncs, reclosa territorialment perdent els ports de Bakú i Batum. Sense sortides al mar, quedà encerclada per pobles hostils (ALEM, 1972, 68); si hi afegim la persecució genocida practicada per Turquia (1915) contra els armenis turcs, trobarem les causes d'una de les diàspores més grans de la història.

La posició pro-soviètica de la incipient RSS d'Armènia, el paper de Lenin amb les nacionalitats, el caràcter comunista dels dirigents armenis, la necessitat d'Armènia d'aliar-se amb la potència que millor semblava que defensaria els interessos nacionals armenis, i

la seguretat que en tot moment havia donat l'URSS als armenis front a l'expansionisme dels imperis veïns explica la poca conflictivitat i la pseudo-subjugació que Armènia ha mostrat vers Moscou fins l'actualitat.

Després d'una primera època de cert respecte a la nació armènia en vida de Lenin, es passà, mort ja Lenin i sota mandat de Stalin (1937), a una actuació «manu militari». Stalin depurà tots els càrrecs del partit amb idees nacionalistes o pro-trotskistes. Més de 3.500 càrrecs del partit comunista foren empresonats, a més dels deportats o executats (TERNON, 1982, 109). Es respectaren, però, els sistemes de propietat familiar, comunal i col·lectiva familiar i es recolzà la pagesia, l'artesanat i als petits comerciants com a forma d'aconseguir la seva complicitat amb la política de Moscou.

Tota l'estructura ideològica armènia es canvià radicalment, les esglésies es convertiren en cinemes i locals folklòrics, se secularitzen les escoles religioses i es laïcitzà tot l'ensenyament. S'abolí la jurisdicció de l'Església en matèria de casaments i divorcis i se l'incautaren els seus béns i tresors. Stalin potencià el retorn dels emigrants, al mateix temps que canvià els textos històrics i geogràfics. Introduí el rus i el ciríl·lic, que passaren a ser la llengua i l'alfabet oficials. Mesures totes elles de penetració ideològica centralista.

A nivell econòmic, es potencià una forta industrialització a fi de proletaritzar el camperolat i artesant armeni, sectors tradicionalistes que van mostrar-se refractaris a la penetració soviètica. Aquest fou un ràpid procés de canvi portat a terme a costa d'enfrontaments, boicots i sabotatges per part dels sectors nacionalistes armenis.

Partits polítics armenis

L'origen de la presència dels partits polítics armenis cal cercar-la entre les darreries del segle passat i l'albada del segle XX, a remolc dels moviments socialdemòcrates emergents a Europa. La pervivència d'aquests partits polítics armenis es deu més a les ferides provocades pel genocidi del poble armeni (1915) i no curades, a la pèrdua dels territoris històrics reconeguts en el tractat de Sèvres i mai no retornats, a la forta diàspora del poble armeni que viu en l'enyor del passat i s'arrela en el manteniment de les tradicions i els costums, que a un programa i treball polític definit i coherent. Aquests fets històrics són alimentats tant pels partits com per la pròpia Església Apostòlica d'Armènia, com a forma de mantenir la cohesió i la identitat d'un poble dispers.

El Hintxak socialdemòcrata, el Datxnak conservador nacionalista i el Rangavar burgès intel·lectual i eclesiàstic són els partits històrics armenis (CHABRY i CHABRY, 1984, 230-236), i tant la seva implantació territorial com militant s'han d'anar a cercar actualment en la diàspora, que modula tant els objectius com l'estratègia de cada un d'ells.

Les relacions entre els partits ha estat històricament conflictiva, fins i tot violenta. Aquesta violència va propiciar la pèrdua de la independència armènia durant l'adveniment soviètic. Només els uneix la idea de la reconstrucció nacional, però amb matisacions de difícil consens. Tots tres mantenen una estructura organitzativa similar i graviten a redós de l'Església en les seves diferents faccions. Tots tres apliquen un ferri control ideològic sobre la població armènia en la diàspora, mantenint escoles, biblioteques, diaris, etc (TERMINASIAN, 1979, 48).

L'especial constitució libanesa ha proporcionat als partits armenis una plataforma per persistir en el temps i tenir ressò vers l'exterior. Allí els més de 50.000 armenis que hi habiten han vist també néixer, a remolc de la llarg guerra civil libanesa, els grups terroristes armenis Armada Secreta Armènia per a l'Alliberament d'Armènia (ASALA), Front Revolucionari Armeni (FRA) i Nova Resistència Armènia (NRA), que han provocat noves diàspores i enfrontaments entre tendències de la població assentada al Líban (CHABRY i CHABRY, 1984, 237).

Dins la RSS d'Armènia cal mentar l'oficial Partit Comunista Armeni (PCA), amb forta implantació entre la població, especialment femenina i jove, malgrat les purgues aplicades per Stalin (CARRERE, 1987, 213-214), les màfies establertes i la corrupció en les quals estan implicats dirigents del partit (MOURADIAN, 1989, 329).

Altres grups dissidents han anat apareixent i desapareixent a mesura que l'URSS ha anat variant la pressió sobre les repúbliques. Grups com el Partit Nacionalista Unificat (PCU) (TERNON, 1982, 231) o l'actual Comitè del Karabakh amb Levon Der Bedrossian com a president que aglutina l'actual contestació o el grupúscol Unió per a l'Autodeterminació Nacional (MOURADIAN, 1989, 334-336) han anat florint arran de la presa de postura enfront de qüestions mediambientals, dels programs de Sumgait, de les demandes territorials de l'Alt Karabakh, de les exigències independentistes, que han pres força a mesura que l'URSS s'ha anat inestabilitzant.

Desenvolupament econòmic d'Armènia

El poble armeni s'ha dedicat tradicionalment a l'agricultura i la ramaderia, però paral·lelament i aprofitant la immillorable situació geogràfica, que ha estat pas obligat de caravanes entre Orient i Occident durant milenis, ha desenvolupat una apreciada artesania i ha adquirit una molt especial habilitat comercial, ja sia introduint els seus propis productes, ja comerciant amb els de fora. Aquesta habilitat, reconeguda des de l'antiguitat, ha estat causa d'algunes de les desavinences i enfrontaments amb els pobles veïns.

Les riqueses provinents del comerç no han revertit a Armènia, sinó que tant els comerciants armenis com els béns dels intercanvis s'han establert en els punts de ruptura de càrrega, lloc on es realitzaven les transaccions. Les primeres diàspores armènies han estat per qüestions comercials, existint colònies armènies estables en la majoria dels ports de la Mediterrània, així com a Pèrsia, Índia, Xina, Istambul, Esmirna, Egipte, Polònia, Balcans, etc. Aquestes colònies s'han engrandit a partir dels s. XIX i XX a causa del fustigament genocida turc. Aquesta empenta comercial ha fet situar grans comerciants armenis a Londres o Birmingham, lligats al tèxtil, o fins a Johannesburg o Ciutat del Cap.

Amb tot, aquesta força econòmica comercial no s'ha vist reflectida a Armènia on, fins al procés d'industrialització engegat per Stalin, la pagesia ha estat pobre i sota el domini de la terratinent Església Apostòlica d'Armènia. El mateix cal dir de la ramaderia, essencialment ovina, que ha topat sovint amb altres pobles nòmades i/o pastors com els kurds o azeris, amb els quals s'han disputat pastures i territoris.

La manca de recursos energètics que facilitessin una bona industrialització va ser solventada gràcies a la construcció de centrals hidroelèctriques i nuclears com les del conjunt Sevan-Razdan, al petroli provinent de l'oleoducte d'una de les majors productores mundials de cru, Azerbaidjan, i al gas de Geòrgia. Aquestes actuacions energètiques, han possibilitat la implantació a Armènia d'una indústria que va des de la sidero-metal·lúrgica semi-llleugera fins a la mecànica de precisió com l'electrònica, la química i de transformació, fet que ha convertit la RSS d'Armènia en una de les primeres productores de l'URSS.

La necessitat d'aigua per a usos industrials provocà un fort descens de les aigües del llac Sevan, cosa que va fer témer tant la continuïtat de la indústria com el subministrament de boca. Per pal·liar l'escassetat d'aquest bé, s'han hagut de realitzar grans actuacions hidrològiques de dubtosa idoneïtat ecològica, transportant aigua d'altres conques hidrogràfiques, que ha obligat a grans obres d'enginyeria civil, foradant muntanyes i construint aqüeductes per abastir la població i retornar els nivells d'aigua al llac.

Aquest canvi accelerat, no tant sols ha fet variar la forma de vida dels armenis, sinó que ha transformat rotundament el paisatge i el medi ambient, que ha estat sotmès a una forta degradació i contaminació.

La construcció de preses ha permès la irrigació d'extenses àrees de sòl i ha possibilitat posar en producció terres de secà i muntanyoses, convertint-les en zones de cultiu intensiu (més de 15.000 ha), que sumades a la fèrtil vall de l'Ararat (zona d'Erevan) donen un conjunt de terres de conreu intensiu del 20% del total de territori. S'exploten gran varietat de productes agraris que van des dels grans, cereals i conreus industrials, a l'horta i tota mena d'arbres fruiters. La vinya és molt considerada, conreant-se més de 90 varietats de raïm.

El fet que el 25% de tot el territori armeni siguin prats i pastures ha permès l'existència i pervivència d'una forta ramaderia (ovina i bovina). Existeix també un gran nombre de granges de porcí i d'aviram. Les tradicionals explotacions de sericultura i d'apicultura continuen tenint una forta presència en el sector.

L'augment del sector agrícola i ramader ha donat origen a una cada cop més important indústria agropecuària i d'alimentació que va des de la destil·lació i elaboració de begudes espirituoses a l'empaquetat i semi-elaboració de productes d'horta, que Armènia exporta a altres RSS de l'URSS. Aquests sectors s'han vist afavorits en gran mesura per l'existència d'importants escoles tècniques i universitats a Armènia.

Les altres dues repúbliques veïnes, Geòrgia i Azerbaidjan, també han experimentat una industrialització similar però, en aquest cas, extractiva i de manipulació de matèries primeres. Així Azerbaidjan ha estat una de les regions pionera i líder en l'extracció de petroli. A remolc del petroli, Azerbaidjan ha vist néixer una potent indústria petroquímica i sidero-metal·lúrgica de base molt diversificada, centrant-se l'activitat industrial en ciutats portuàries com Bakú o Sumgaït. Les necessitats energètiques són abastades per un ampli conjunt de centrals tèrmiques repartides per tota la RSS.

Pel que fa a Geòrgia la indústria extractiva és essencialment gasística i de minerals no metàl·lics com el magnesi, el marbre i el carbó. La bona dotació de centrals hidroelèctriques i tèrmiques permeten exportar un gran volum d'electricitat a d'altres RSS de l'URSS.

És de destacar, també, la important indústria sidero-metal·lúrgica que ha nascut gràcies als recursos energètics existents a la zona. La seva posada en explotació permet que Geòrgia disposi del segon centre sidero-metal·lúrgic de l'URSS. L'agricultura tant de Geòrgia com d'Azerbaidjan es concreta en conreus industrials com el cotó, el tabac, te, oli, fruiters de secà i ramaderia cavallar i de camells.

La capital: Erevan (Jerevan)

Quan parlem d'Armènia, hem de tenir present que es tracta d'una zona estratègicament ben situada, al bell mig dels que foren Imperis, Tsarista, Otomà i Persa i punt de pas obligat de tot el comerç de caravanes entre Orient i Occident, com ja hem indicat.

L'orografia complicada ha generat l'assentament de pobles petits a redós de les zones irrigades i dels passos entre muntanyes, essencialment les valls. Això ha configurat en gran mesura l'economia d'Armènia. Agricultura a les valls, ramaderia a les muntanyes, comerç pels camins naturals.

Les dificultats orogràfiques justifiquen en part la manca d'una xarxa important de carreteres entre els pobles i ciutats armènies.⁶ La minsa xarxa ferroviària que uneix Geòrgia, Armènia, Azerbaidjan i el Nakhitxevan s'articula com a única porta d'entrada de mercaderies i persones.⁷ (Vegeu Figura 3).

Llevat d'Erevan, i de dos o tres ciutats més i dels pobles que voregen el llac Sevan, la resta d'assentaments són de caràcter molt reduït. Aquesta dificultat orogràfica, ha fet que uns tres milions i mig d'armenis (més de la meitat de la població armènia) estigui repartida entre tres ciutats. Erevan n'acull un terç del total. La població de la capital ha passat de 40.000 habitants l'any 1924 a més d'1.200.000 en l'actualitat.

Malgrat la planificació acurada que s'ha intentat portar, Armènia ha patit un fort creixement demogràfic, fins i tot obsessiu, a causa del record del genocidi. Creixement que ha estat del 40% en el període 1940-1960 i del 22% entre 1970-80. També s'han de sumar, les campanyes de repatriament d'armenis de la diàspora engegada per Stalin (més de 150.000) i el retorn d'armenis des d'altres RSS de l'URSS a causa de la pau i de la industrialització mantinguda per Armènia. Això ha provocat una forta pressió demogràfica sobre la república i en especial sobre Erevan. El repartiment de la població ha estat desigual, fent que aquesta es distribuís només sobre el 10% del territori (especialment Sud i Sud-Oest).

Aquest ràpid increment de població, ha desbordat tots els plans urbanístics i ha donat origen a un creixement de ciutats satèl·lits i precàries entorn d'Erevan, construïdes a les vessants de les muntanyes i entre les valls d'aquestes, tot donant-se un creixement de la capital en taca d'oli.

No obstant això, els plans urbanístics han intentat configurar un conjunt harmònic entre espai construït, zona verda i espais públics, que intenta donar una sensació d'unitat (CORNU, 1975, 81). Les noves ciutats i barris d'Erevan, completament saturats, estan concebuts com complexos plurifuncionals, agrupant habitatges, indústries, equipaments i serveis, estructurant-se radialment al voltant d'Erevan.

El creixement ràpid i una industrialització massa accelerada són causa i font dels principals problemes actuals que pateix la capital, les altres grans ciutats i, per extensió, Armènia. Massificació, contaminació i degradació mediambiental.

Resorgiment del moviment nacionalista

Els esdeveniments iniciats el febrer de 1988 a Armènia i l'Azerbaidjan pel problema de l'Alt Karabakh van ser el primer pas d'una sèrie de conflictes nacionals que ha hagut d'anar afrontant la nova URSS dins del marc de la seva reforma.

¿Com és possible que Mihail Gorbaxov no tingués en compte una «perestroika nacional», paral·lela a la seva opció per una reforma radical a nivell econòmic i polític? Potser cal abans preguntar quina és la qüestió prioritària, si estudiar la manera d'alimentar la població per evitar disturbis provocats per la gana o solucionar el problema nacional per evitar revoltes a les repúbliques.

Com s'ha vist més amunt, existeix la creença, des de Lenin fins a Gorbaxov —amb violències o sense elles—, que el socialisme tenia la clau de les relacions multiètniques i de la supressió de les diferències nacionals. El poble soviètic constituïria una nova comunitat històrica basada en la marxa cap al comunisme com a ideal unificador. El comunisme seria com la capa de Noé d'un imperi dels tsars, reconstruït i mantingut amb l'esperança que un dia s'esborrarien les diferències nacionals. La desaparició del comunisme deixa al descobert el problema de la relació entre aquests pobles i el de l'elecció entre una Rússia que es retrobaria en els seus límits i un imperi que hauria de mantenir-se a costa del que fos (CARRERE, 1989, 90).

Amb aquesta visió optimista que apunta a la incorporació o integració de les diferents nacions dins el conjunt soviètic arribà al poder l'actual dirigent de l'URSS. Això queda prou clar en el seu primer balanç de l'estat del país el 1986, quan després d'una descripció catàstròfica dels aspectes morals, econòmics, socials i polítics, de parlar de corrupció i d'altres desviacions del sistema que s'havien anat dissimulant al llarg del temps, troba una sortida esperançadora: «sens dubte les coses van malament en el nostre país, a excepció d'una de sola, la relació entre les nacions. Ja no tenim problema nacional. La qüestió nacional està resolta». De segur els disturbis d'Alma Ata el desembre de 1986 i especialment la crisi de la Transcaucàsia el març de 1988 el deuriem fer adonar que això sols era una il·lusió.⁸

És evident, si hi afegim l'independentisme bàltic, que són problemes nacionals molt diferents tots ells. En el cas de la Transcaucàsia, s'ha parlat d'un conflicte horitzontal, interètnic (Helene Carrère), de libanització (Gassan Guseinov, teòric nacionalista soviètic) i fins de balcanització (Claire Mouradian).

En el diari Pravda (21-III-88) es deia que el problema de l'Alt Karabakh ja s'havia plantejat d'altres vegades, sovint en moments en què a alguns dirigents armenis els convenia distreure l'atenció pública dels nombrosos problemes econòmics i socials no resolts, i dels mètodes i l'estil de treball d'organització del partit; «no és tan sols el desig d'annexió territorial el que féu sortir milers d'armenis als carrers d'Stepanekert, sinó sobretot el desconcert pels errors en el desenvolupament econòmic i social de la regió», els quals han quedat més al descobert amb la política de «glasnost» (citada per ZINOVIEV, 1988, 175).

És cert que les reivindicacions no són noves; cal recordar que aquestes han reaparegut cada vegada que el poder central s'ha afeblit o reestructurat (Tocqueville deia, amb raó, que no hi ha res més perillós per als polítics que les èpoques de reforma): el 1962 amb el «desgel» de Khruixtxov, 2.500 habitants de l'Alt Karabakh protestaren per la política de discriminació econòmica i ètnica, i d'opressió cultural practicada pels azerís; el 1965 amb l'autorització per a la commemoració del genocidi, als carrers d'Everan es cridava «justícia» i «les nostres terres»; el 1970 quan el «Samizdat» armeni denuncià les persecucions de què eren objecte els armenis del Karabakh per part de Bakú; el 1977 amb les possibilitats obertes per la nova Constitució que acabà proclamant l'URSS com un estat federal unit, en el qual les nacionalitats eren un fenomen secundari de l'Estructura de l'Estat amb tendència a desaparèixer.

Les manifestacions a Stepanekert i a Everan el febrer de 1988, darrera de retrats de Gorbaxov, representaven haver entès el missatge de la perestroika, de la nova mentalitat de la reforma. La «resposta de Sumgaït» fou vista com una demostració de les forces conservadores negades al canvi. La inoperància per part del govern central fou concebuda com un intent de posar llenya al foc del conflicte de l'Alt Karabakh a fi de desviar l'atenció del poble armeni d'altres preocupacions fonamentals, que es resumirien en el seu futur ecològic i la seva autodeterminació segons la Constitució, tan vàlida per Armènia com per l'Alt Karabakh. El sentiment de l'home del carrer era haver estat víctima altra vegada del «divideix i venceràs».

De fet la reivindicació dels territoris de l'Alt Karabakh representava sols una part de les demandes, l'altra era la clausura de dues fàbriques de productes químics d'alta perillositat prop de la capital. La qüestió ecològica sol ser darrera de diferents mobilitzacions nacionalistes.⁹

Tenim, doncs, diferents tipus de problemes i potser els moviments nacionals i les agitacions només siguin una forma de manifestació de problemes socials. Cal tenir en compte, també, el poder de la burocràcia de les nacionalitats d'origen autòcton, que aparegué els anys 20, i que fou una de les armes del règim stalinista (Marc Ferro, *Le Monde Diplomatique*, febrer 1989). Aquestes capes privilegiades han esdevingut clients del centre dirigent i estan interessades en la conservació d'un imperi que defensa i justifica la seva posició. Poden culpar dels errors de funcionament, que serien conseqüència directa del règim social, altres pobles i la direcció central. Els representants de Moscou a les repúbliques solen ser russos, raó per la qual el descontent es pot canalitzar cap a ells, mentre que els dirigents locals es converteixen en potents màfies nacionals, principals opositores de la Perestroika.

A aquesta mena de qüestions de caràcter generalitzable a diferents repúbliques soviètiques, cal afegir-hi la particularitat de la zona del Caucas on els armenis «conviuen» amb els azerís. L'Azerbaidjan és una república musulmana, els seus habitants són majoritàriament xiïtes, que per als armenis representen el seu enemic «ancestral», els turcs.

El vot de Rapport Whitake, mencionant el genocidi dels armenis a la sotscomissió dels drets de l'Home de l'ONU (agost 1985) i la resolució del Parlament Europeu (18-VI-87) que sotmet l'entrada de Turquia a la CEE al seu reconeixement del genocidi del 1915,¹⁰ han estat dos elements importants per reforçar el seu propi «memorial del greuges» contra els turcs-azerís (com ells els anomenen).

En un territori on l'homogeneïtat ètnica està creixent (del 70 al 90%), les repúbliques transcaucàsiques apareixen com a nacions intolerants. És així que els armenis han quasi desaparegut del seu antic territori annexionat a l'Azerbaidjan, la República Autònoma de Nakhitxevan, on eren la meitat de la població el 1914. Van disminuint de manera constant al territori de l'Alt Karabakh (del 95% el 1920 al 75% d'avui). A Tbilisi han passat del 60% el 1913 al 18% el 1969.¹¹ També a Armènia la població azerí ha disminuït (40% a 10%), sota pressió dels hereus dels supervivents al genocidi.¹²

Aquesta intolerància no és amagada pel recentment nascut Front Popular d'Azerbaidjan (FPA), que parla d'un conflicte —i fins de Guerra Santa— entre el cristianisme i l'Islam, el qual no es circumscriuria només al Caucas, sinó que seria un fenomen generalitzat dins el marc d'una davallada d'Occident front al renaixement d'Orient. La decadència que el FPA augura a Occident i a la cultura cristiana fa somriure els armenis, que des de sempre s'han envanit de la seva fama de poble cultivat que junt amb la seva història ancestral són els dos tresors del seu poble.¹³ Sembla, doncs, estès un cert menyspreu envers els seus veïns respecte al seu nivell cultural. Armènia junt amb Geòrgia té una de les taxes més elevades d'escolarització universitària de l'URSS, i segons ells, del món.

La qüestió no pot ser més complexa; la creixent urbanització desordenada i la sobreindustrialització, que han provocat greus problemes ecològics, semblen coexistir amb temes més purament nacionals: l'exigüitat del territori, l'absència d'autonomia en la gestió dels afers interns, la corrupció i el mercat negre dels dirigents locals, les obsessions demogràfiques d'un poble marcat pel genocidi, els conflictes inter-ètnics per la situació de «privilegi» econòmic i cultural, una diferent concepció del món i una identificació dels armenis confessionalment propers al colonitzador rus. En definitiva «un màxim de situacions dins un mínim d'espai».

Amb una història trimil·lenària, en una pàtria comuna que encara en manté nombrosos vestigis, un cristianisme nacionalitzat, una cultura escrita amb el seu propi alfabet i un destí tumultuós,¹⁴ els armenis s'enfronten a problemes de supervivència i desmoralització, més que no pas d'identitat. La convicció d'estar en el seu dret, la seva autoestima i el seu esperit de resistència és el que els manté alerta. La mobilització massiva pel Karabakh ha estat viscuda com una regeneració moral, una redempció després d'anys de resignació i de cinisme. Simbolitza la reconquesta de l'entitat nacional i sembla que va més enllà del xauvinisme.¹⁵

Diversos grups han participat en aquesta mutació constitucional, social, cultural, creient, ecològica i independentista: Associacions d'iniciativa popular, empreses, instituts, premsa clandestina; però ha destacat com a artífex principal, l'anomenat Comitè Karabakh. Un grup d'onze intel·lectuals (físics, matemàtics, biòlegs, historiadors i escriptors d'una mitjana de 30-45 anys), representants de la generació post-staliniana. «L'Estat ha de servir el poble i no el poble a l'Estat» declaren. Al seu voltant hi ha gran nombre de dissidents radicals i incoformistes que personifiquen gran part de les aspiracions populars. La seva plataforma política és centrada en l'objectiu d'incorporació del Karabakh a la RSS d'Armènia, però les seves reivindicacions ideològiques són més àmplies: drets naturals, dret a la felicitat, justícia social, sobirania popular encarnada en el sufragi universal i la responsabilitat dels elegits, autonomia i autodeterminació, coses que abasten la majoria de decepcions i esperances del poble armeni.

A manera de resum

Les reivindicacions actuals de caire nacionalista que la RSS d'Armènia ha mostrat de forma massiva amb l'arribada de Gorbatxov al poder, amb la seva política de transparència i reforma, responen aparentment a dues qüestions: una a demandes territorials de les Repúbliques Autònomes de Nakitxevan i Alt Karabakh, territoris tradicionalment armenis sota administració de la RSS d'Azerbaidjan des de la divisió de la Transcaucàsia aplicada sota el govern de Stalin. L'altra a demandes de tipus ecològic i de millora de la qualitat ambiental que un procés accelerat d'industrialització ha malmès i que amaguen l'enyor al passat. Ambdues, són, però, peticions desdibuixades del veritable problema armeni.

El poble armeni ha vist, en menys d'un segle, com les lluites imperialistes li arrabassaven la major part dels seus territoris, avui dins les fronteres turques. Juntament a la pèrdua territorial, també va patir l'eliminació física del seus fills amb unes matances que només tenen similitud amb les que va patir el poble jueu, fet que provocà una potent diàspora.

El territori i poble armeni que avui configura la RSS d'Armènia dins l'URSS ha hagut d'acceptar la limitació i reducció de les seves fronteres, la negació de la seva religió, la desfiguració de la seva història, la modificació i prohibició dels costums i tradicions i l'organització del seu futur, a canvi de poder obtenir un lloc estable i segur on existir com a nació.

L'emergència actual de caire nacionalista ja ve d'antic i no de polítiques actuals. L'origen del conflicte l'hem d'anar a cercar més enllà de la divisió de la Transcaucàsia. Tampoc es limita exclusivament a la política repressiva contra les nacionalitats aplicades per Stalin al conjunt dels pobles no russos, ni a les diferents creences religioses que s'inbrinquen a la zona. El problema actual armeni parteix d'abans de la formació de l'URSS, durant la guerra imperialista de 1914.

L'expansionisme rus i el de les potències occidentals amb interessos politico-econòmics pretengueren annexionar i tenir sota control un espai geogràfic de vital importància geoestratègica, controlat per l'Imperi Otomà. Rússia buscava desesperadament sortides a la Mediterrània, Alemanya volia controlar el corredor Istambul-Teheran-Bagdad, Anglaterra els territoris d'accés a les colònies orientals. Itàlia i França s'hi implicaren.

Tots aquests interessos trobaven l'oposició de l'Imperi Otomà, que controlava la regió. Aquest es negà a perdre el seu imperi i, davant la impossibilitat de defensar els territoris europeus a conseqüència de la forta pressió de les potències occidentals i russa, reorientà la seva mirada panturanista i expansionista vers l'orient més feble. L'últim recurs expansionista otomà trobà barrat el pas per la presència de l'Armènia cristiana, que amb una forta identitat com a poble, ben situat geoestratègicament i protegit gràcies a una orografia favorable, col·lapsava el pas a les aspiracions otomanes, raó per la qual el panturanisme es llançaria contra el poble armeni i intentaria eliminar-lo amb el vist-i-plau d'Occident, que ha impedit la reparació.

Armènia ha vist, des dels seus orígens, com el seu territori ha estat cobejat pels imperis que l'han envoltat al llarg de la història; davant la possibilitat de diluir-se en algun d'ells, ha optat per crear un marc nacional que preservés la seva identitat. Així, optà per una nació forta i tancada ideològicament, sense interessos expansionistes, però hostil quan ha vist minvar la seva independència.

Sempre al bell mig, Armènia ha estat un país fronterer i un límit: Límit oriental de l'Imperi Romà de Carlemany i de l'Otomà, límit nord-occidental de Pèrsia i l'Islam, occidental de l'Imperi Mongol, meridional del tsarista i soviètic, punt de ruptura entre Orient i Occident. País cristià, però massa lluny de Roma; veí de musulmans, però impermeable i beligerant. Com més forts han estat els intents d'annexió, més forts s'han tancat els armenis en les seves tradicions. La llengua, la religió, la nació han estat les seves armes per fer front a l'ocupació, replegant-se en si mateixos i en el seu nacionalisme.

Per tal de no representar un perill fort per als imperis veïns, els armenis no han desenvolupat una estructura político-militar forta. S'han fet útils, potenciant habilitats comercials, i han buscat la seva defensa sobre una base ideològica. La religió ha estat la que ha configurat el sentiment i la que ha aportat els senyals d'identitat, però una política feble i dividida en clans sovint ha afeblit les seves organitzacions i ha estat la causa de la seva derrota.

Una economia pobra i arcaica orientada en l'agricultura i l'artesania i un comerç hàbil i intel·ligent que allunyà els capitals i el poder econòmic, situant-los en els llocs d'intercanvi de mercaderies, sovint fora de terres armènies, en són alguns dels trets més destacables.

Si bé Armènia va poder mantenir durant segles el seu rol i coexistència amb els seus veïns, azerís, turcs, kurds, la guerra imperialista va posar fi a una Armènia tascó entre occident i orient, convertint-la en una petita i limítrofe República Soviètica. Les matances que va patir el seu poble, l'àmplia diàspora provocada i els pactes entre potències imperialistes, juntament amb la forta política centralista de Stalin en contra de la federativa de lligams laxos de Lenin, van impedir la seva recuperació territorial. La política soviètica va dividir el poble i l'església Armènia, i va treballar per minvar les arrels ideològiques i tradicionals sobre les quals s'assenta la força d'aquest poble.

Els partits, sobretot els de la diàspora, han substituït en gran mesura el poder tradicional de l'església. Els armenis de la diàspora han anat diluint el seu sentiment nacionalista i les noves generacions han assimilat en diferents graus les cultures dels països que els acullen. La llarga guerra libanesa ha contribuït també al sentiment de pèrdua d'una solució al problema armeni, provocant noves diàspores. El resorgiment del xiïsm ha fet renàixer els problemes endèmics i atàvics amb la república veïna d'Azerbaidjan.

Armènia continua dins l'URSS, sent límit i frontera, massa lluny i petita per fer sentir la seva veu i reivindicacions i massa important estratègicament perquè li deixin agafar força, envoltada de pobles hostils i d'ideologia diferent.

El creixement industrial i les millores obtingudes sota el govern de l'URSS han tornat a fer renàixer la seves aspiracions territorials, però Armènia és conscient que deu la seva existència actual a l'URSS i que només pot sobreviure gràcies a ella i a la protecció que rep per tal d'evitar enfrontaments amb azerbaidjans i kurds, malgrat les picabaralles que sovint es produeixen en forma de progroms o d'incursions d'escamots. Amb població massivament armènia s'organitza per fer-se sentir, tot i que sap que no pot caure en els errors del passat que van provocar la pèrdua de la seva independència entre lluites intestines.

Avui, i dins del marc d'una URSS amb més de 150 nacionalitats i amb uns 280 milions de persones, la RSS d'Armènia, amb quasi 4 milions, és conscient que no pot esperar massa solucions als seus problemes, però sí que pot fer recordar al govern soviètic les diferències nacionals, ètniques i ideològiques que subsisteixen dins del territori de l'URSS, les greus dificultats socials, el fet que la Unió Soviètica no pot ser governada en base a un centralisme que ignora aquestes diferències, que limita el seu creixement i que no aporta solucions als seus problemes, com ho ha demostrat l'esclat independentista que està vivint l'URSS.

Erevan s'ha convertit en una de les primeres veus dins l'URSS en demanda de llibertats nacionals, de descentralització i d'independència ara en plena efervescència. Erevan és més que la capital, és el símbol dels armenis, un dels seus orígens, seu de la església Armènia. Erevan s'ha de mostrar unida si vol representar el sentiment d'un poble que, dispers, somnia i pretén esdevenir una nació lliure, recuperant les seves tradicions i els seus territoris de l'URSS, com l'Alt Karabakh, amb una població majoritàriament armènia, que ha formulat la seva voluntat de separar-se de la tutela d'Azerbaidjan.

Però si bé el moviment desencadenat a Erevan ha mostrat una forta cohesió social i unitat de criteris, la manca d'organitzacions polítiques fortes al marge del PCA i per tant de plantejaments polítics sòlids fa témer que moltes peticions restaran sense resoldre, si no s'aprofundeix en la reforma de les institucions governamentals d'Armènia. Sense un reconeixement explícit de la comunitat internacional, aquesta continuarà mostrant-se feble davant forces exteriors, i per tant veurà dilatar la consecució de les seves demandes nacionals, socials i territorials, és a dir la solució al problema armeni.¹⁶

Notes

- ¹ Quan es produïren el 1988 a Sumgait els primers progroms contra armenis com a resposta a les demandes territorials d'aquests a la regió de l'Alt Karabakh, ens sentírem encuriosits pels motius de la violència que les notícies reflectien. La recerca ens portà a furgar en el passat per entendre una mica millor el present i poder intuir —com es diu— el futur (frase que després dels recents esdeveniments està quedant força obsoleta). Avui, tres anys més tard, creiem, que el tema manté plena vigència. La síntesi que aquí presentem vol fer una mica de llum sobre una de les poques repúbliques que encara no s'ha proclamat independent, tot i ésser una de les primeres a aixecar la veu contra el poder centralista de l'era Gorbatxov.
- ² L'emigració dels armenis començà molt aviat. A partir de les invasions dels turcs Seljúcides i Bizanci el segle XI, gran part de les ciutats europees i ports importants de la Mediterrània i l'Oceà Índic van veure arribar grups de comerciants armenis que s'asseguraren els intercanvis cap a l'Orient Proper, Mitjà i Àsia, a través de Constantinoble, des d'on les caravanes armènies s'endinsaren cap a l'Índia. Però la dispersió actual és conseqüència directa de les matances de 1895-96 i del genocidi de 1915-16, que van buidar Anatòlia de la població armènia encara que, des de l'Edat Mitjana fins al segle XX, les migracions sempre foren continuades.
- ³ Fundat en el segle IX a C. i situat entre els llacs Sevan, Van i Urmia, fou important per la seva tecnologia metal·lúrgica —coure i ferro—, pel seu domini de l'enginyeria de regadiu i pel seu comerç a gran escala. (KINDER i HILGEMANN, 1978, I, 35).

- ⁴ Tendència ultranacionalista que aparegué entre els musulmans de l'Imperi Tsarista. Esperaven el retorn i el repoblament de tots els turcs d'Àsia. El principal obstacle a aquesta reunió era la presència del poble armeni. S'imposà després del cop d'Estat de Salònica, que els «Joves Turcs» del partit l'İttihad ve Tarraki portaren a terme el 1908 contra el règim autocràtic d'Abdul Hamid II.
- ⁵ Malgrat el ràpid creixement de les ciutats citades, la majoria de la població armènia continuava lligada al camp en prop d'un 65% dels seus efectius.
- ⁶ La principal carretera que uneix Armènia amb les altres repúbliques veïnes va ser construïda amb finalitats purament militars.
- ⁷ Cal recordar que durant els darrers enfrontaments entre armenis i azerís, aquests van bloquejar la línia fèrria i Armènia va quedar pràcticament aïllada.
- ⁸ Aquesta ignorància pot ser explicada pel fet que es tracta del primer dirigent soviètic des de Lenin de nacionalitat russa, que ha fet tota la seva carrera política a la R.F. de Rússia, raó per la qual no havia viscut mai de prop el problema nacional i desconeixia el perill que suposa la russificació del personal polític: en el seu intent per acabar amb la corrupció s'envoltà de persones conegudes i lliures de tota sospita, que per tant eren russes com ell; mai com ara no hi havia hagut tants pocs representants de les nacionalitats al Politburó.
- ⁹ La instal·lació de fàbriques químiques i metal·lúrgiques prop de la ciutat d'Erevan i d'alguna central nuclear han alarmat als armenis, que, encara en bon nombre agricultors, veuen amenaçades les seves collites, així com contaminada la seva ciutat, la qual sempre havia presunt de tenir una aigua immillorable, procedent de la fosa de les neus. Un dels fets que desfermaren els ànims de febrer de 1988 fou precisament la publicació d'uns articles de Zoti Chazov sobre l'aire irrespirable d'Erevan, les seves aigües contaminades i el creixement de la mortalitat infantil.
- ¹⁰ El que avui més indigna als armenis és el no reconeixement per part del govern turc d'aquest fet. Les declaracions de l'ambaixador turc Sükrü Elkedag el 1981 a *Los Angeles Affairs Council* foren insultants: «There was no genocide committed against the Armenians in the Ottoman Empire before or during World War I. No genocide was carried out. Recent scholarly research has discovered that the stories of massacres were in fact largely invented by Armenian nationalist leaders in Paris and London during the World through the British intelligence». (Citat per KOSHY, 1985, 14).
- ¹¹ Aquest ha portat a dir a diferents autors, entre ells el filòsof azerí Hassan Gusienov, que el nacionalisme armeni respon a una desesperació ètnica davant l'angoixa de la supervivència dels armenis per les emigracions des de les diferents regions com el Karabakh cap a Armènia, reduint així el seu pes en elles, i reproduint a petita escala un fenomen major: l'emigració dels armenis de l'URSS cap al Líban, Amèrica o França. El 1987, 3.296 armenis soviètics emigraren als EUA, el 1988 foren 12.000 i l'èxode s'ha accelerat després del sísm. Des de 1956 el nombre d'emigrants s'eleva a uns 80.000.
- ¹² En els darrers anys uns 200.000 camperols azerís han estat quasi expulsats d'Armènia i uns 150.000 de l'Alt Karabakh, els quals s'han establert a les ciutats industrials de Bakú, Sumgaït i Kirovabad, on l'atur és d'un 20 a 30%. Sembla que aquests azerís desarrelats (més antiarmenis que els habitants de la costa azerbaidjana, obligats a viure en barraques prop d'un ambient urbà que desconeixen i els és hostil, i amb una visió del món diferent —són sunnites—), foren els protagonistes dels progrms antiarmenis (per cada armeni mort o emigrat quedava un allotjament i una feina lliures). Dels 300.000 armenis que hi havia abans del febrer de 1988 a l'Azerbaidjan, avui només en queden 40.000.
- ¹³ La literatura armènia començà el segle V a C. Els monestirs foren els centres de la vida intel·lectual. Durant el segle XVI i XVIII trobadors anomenats «ashuh» difongueren cançons amoroses. Novel·listes, dramaturgs, narradors, han estat famosos arreu de l'URSS. També destaquen compositors de renom mundial. Les institucions de recerca tenen segles de desenvolupament. Els seus arquitectes són agosarats i brillants, la seva fama els ve de l'Edat Mitjana. L'art és conreat des de la infància; a Erevan hi ha l'únic museu de dibuix infantil del món. L'arxiu de Matenadaran conté 10.000 manuscrits armenis. Hi ha a la capital 1.200 clubs culturals, 35 museus i grans biblioteques públiques (NOVOSTI, 1988, 83-86).
- ¹⁴ TERNON considera que per a Armènia, el Cristianisme ha estat l'espasa, l'alfabet l'armadura i el cisma l'escut que han evitat que aquest poble desaparegués. Amb la conversió al cristianisme se substeu de les exigències dels perses sassànides que volien imposar-hi el mazdeisme; amb la invenció de l'alfabet és possible l'enregistrament de les tradicions orals, la traducció de la Bíblia i en definitiva la consagració del particularisme armeni; finalment la defensa del monoficisme (Concili de Calcedònia) els protegeix de Bizanci (TERNON, 1982, 20).
- ¹⁵ Claire Mauradian cita les paraules d'un dels membres del Comitè Karabakh, l'historiador Hambartsoum Caloustina, el qual afirma que la reivindicació territorial és «un alibi, un pretexte à exprimer un mécontentement accumulé depuis des décennies davant l'injustícia social, la corruption des dirigeants, la dégradation de l'environnement, le declin des valeurs culturelles et morales, tout le système en somme, et la foule a devenue peuple». (MOURADIAN, 1989, 333-335).

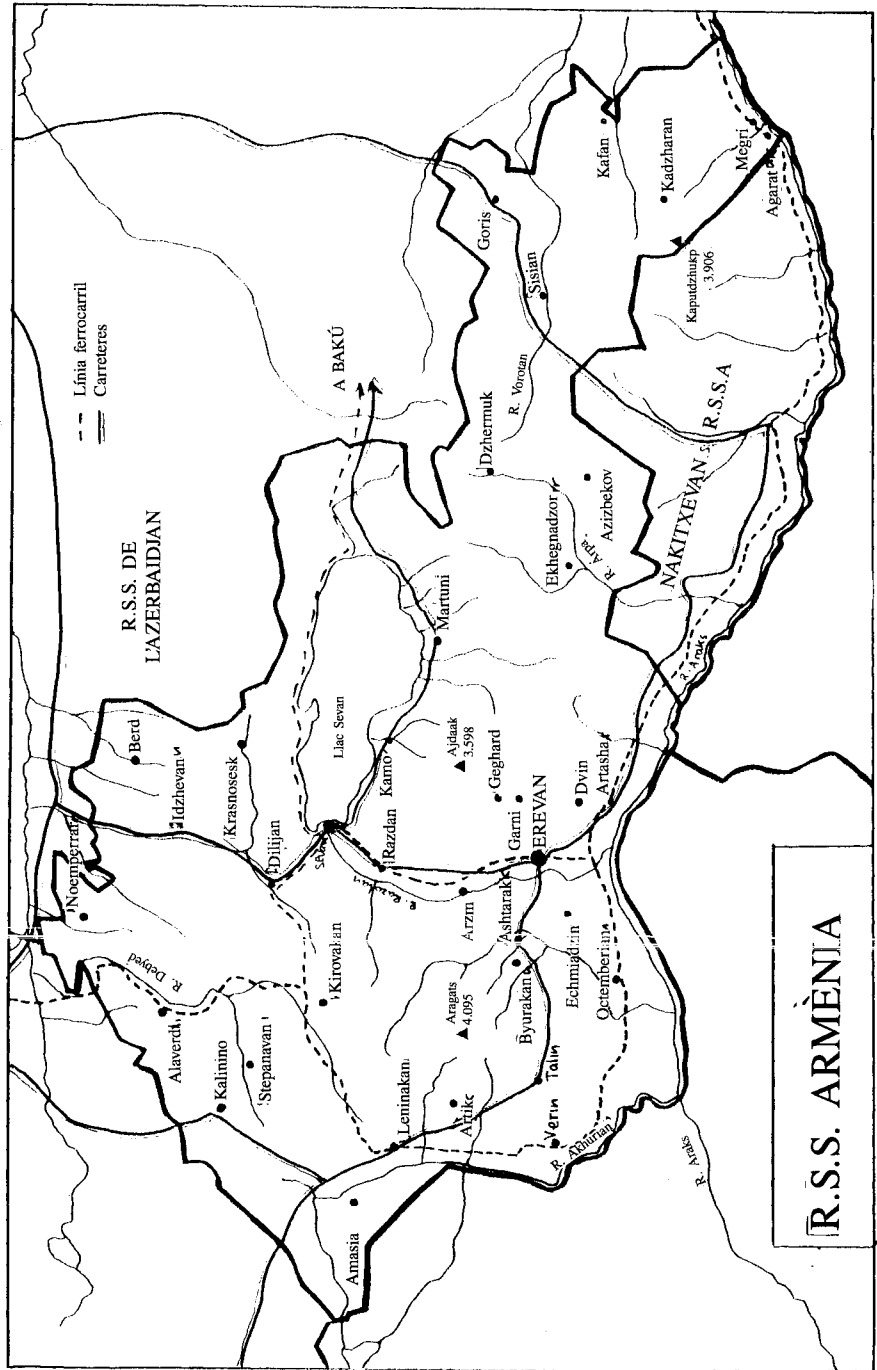
¹⁶ Per això potser, Armènia encara avui —setembre de 1991— no s'ha proclamat independent com ja ho han fet moltes de les repúbliques, i es manté encara en el si d'una URSS esberlada i descomposta, sotmesa a un profund i incert procés de canvi polític, amb innombrables forces centrífugues i caos econòmic, tot continuant la seva lluita «particular» amb els azerís.

Bibliografia

- ALEM, J.P. (1972): *L'Arménie*, P.U.F., París.
- ANET, C. (1906): *La Perse en automobile à travers la Russie et le Caucase*. Librairie Felix Juven, París.
- BERNARD COHEN, S. (1980): *Geografía y política en un mundo dividido*. Editorial del Ejército, Madrid.
- CARRERE D'ENCAUSSE, H. (1978): *L'empire éclaté*, Flammarion París.
- (1987): *Le Gran Défi: Bolcheviks et Nations 1917-1930*, Flammarion, París.
- CHABRY, L. i CHABRY, A. (1984): *Politique et minorités au Proche-Orient: les raisons d'une explosion*, Maisonneuse & Larose, París.
- CHALIAND, G. i TERNON, Y. (1980): *Le genocide des arméniens*, Complexe, Bruxelles.
- CORNU, M. (1975): «Erevan, Capitale d'une Arménie nouvelle», *Urbanisme*, nº 146, pp. 78-85.
- CORVISIER, A. (1977): *Historia Moderna*, Labor, Barcelona.
- DONALD, R. i FARMER, B.S. (1954): *The Theory and practice of Soviet Nationality Policy*, University of Minnesota, Michigan.
- HAUPT, G. i LÖWY, M. (1980): *Los marxistas y la cuestión nacional*, Fontamara, Barcelona.
- HELLER, M. (1989): «U.R.S.S. 70 ans d'histoire: l'héritage», *Geopolitique*, nº 26, pp. 9-20.
- HAURIOU, A. (1971): *Derecho Constitucional e instituciones Políticas*, Ariel, Barcelona, (edició original 1986).
- HOWEL, W.N. (1965): *The Soviet Union and the kurds: a study of national minority problems in soviet policy*, University of Virginia.
- HRYHORY VOSKOBIYNIYK, M. (1972): *The nationalities question in Russia in 1905-1907*, Univ. of Pennsylvania.
- KINDER H. HILGEMANN, W. (1978): *Atlas histórico Mundial. De los orígenes a la Revolución Francesa*, Itsmo, Madrid.
- KOSHY, N. (dir.) (1984/1): «Armenia: The continuing tragedy», *Background Information*, Comission of the Churches on International Affairs. Geneva/New York.
- LENIN, V.I. (1915): *El socialismo y la guerra*, Progreso, Moscou.
- (1916 edició original): «La revolución socialista y el derecho de las naciones a la auto-determinación» a *Marx, Engels, Lenin*, Progreso, Moscou, pp. 77-83.
- (1975): *Testamento político*, Anagrama, Barcelona, (edició original, 1922).
- MACKINDER, H.J. (1904): *The geographical Pivot of History*. The Royal Geographical Society, London.
- MARSHALL LANG, D. i WALKER, C. (1978): «The Armenians», *Minority Rights Group Reports*, nº 32, Londres.
- MOURADIAN, C. (1981): «Immigration des Arméniens en R.S.S. d'Arménie» a *La Struttura negata: Cultura Armena nella diaspora*. Univ. Sorbonne París, Venezia pp. 57-70.
- (1989): «Arméniens d'URSS: le nationalisme au service de la démocratie», *Politique Internationale*, nº 45, pp. 323-343.

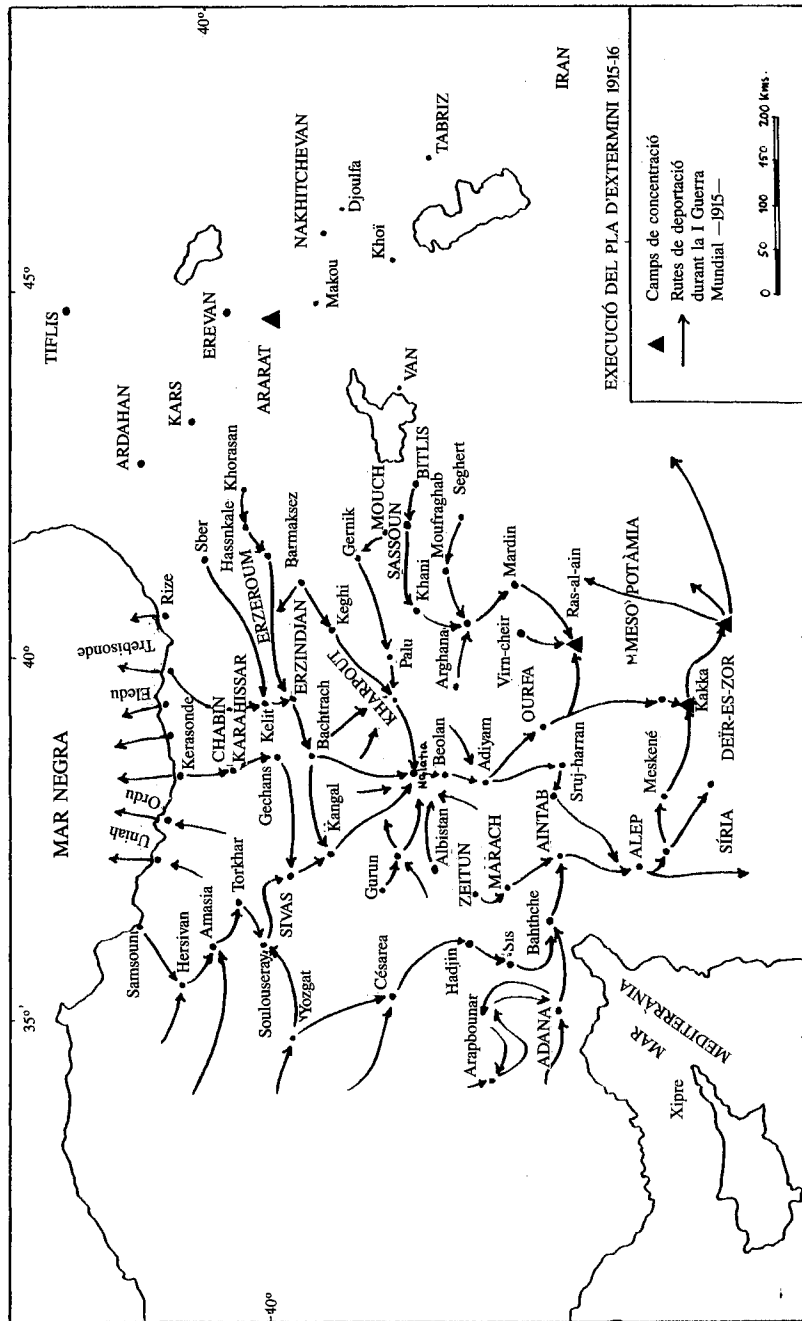
- NIN, A. (1935): *Els moviments d'emancipació nacional*, Proa, Barcelona.
- SAIN-BLANQUAT, E. (1989): «Transcaucasie, Arménie Soviétiques: Une question de Nation», *Defense Nationale*, gener, any 45, pp. 81-90.
- STALIN, J. (1977): *El marxismo, la cuestión nacional y la lingüística*, Akal, Madrid.
- TERNON, I. (1983): *Le cause arménienne*, Seuil, Paris.
- TER MINASSIAN, A. (1981): «Nation et Religion» a *La Structura negata: Cultura Armena nella Diaspora*, Ed. Univ. Sorbonne. Venezia, pp. 40-54.
- VV.AA. (1988): *Anuario U.R.S.S.'88*, Agencia de Prensa Nóvosti, Moscou.
- VV.AA. (1982): *1915 Le Génocide Arménien*, Comité de soutien aux prisonniers politiques Arméniens, Paris.
- VOSKOBIYNYK, M. (1972): *The nationalities question in Russia in 1905-1907: A study in the origin of modern nationalities*, University of Pennsylvania.
- WALKER, C.J. (1988): «Armenia: a nation in Asia», *Asian Affairs*, febrer, pp. 20-35.
- YERASIMOS, S. (1988): «A Propos du Karabagh et des troubles ethniques d'Arménie et d'Azerbaïdjan», *Herodote*, nº 48, pp. 143-146.
- ZINOVIEV, A. (1988): «Sobre las nacionalidades en la Unión Soviética», *Política exterior*, vol. 2, nº 4, pp. 175-184.

Figura 3

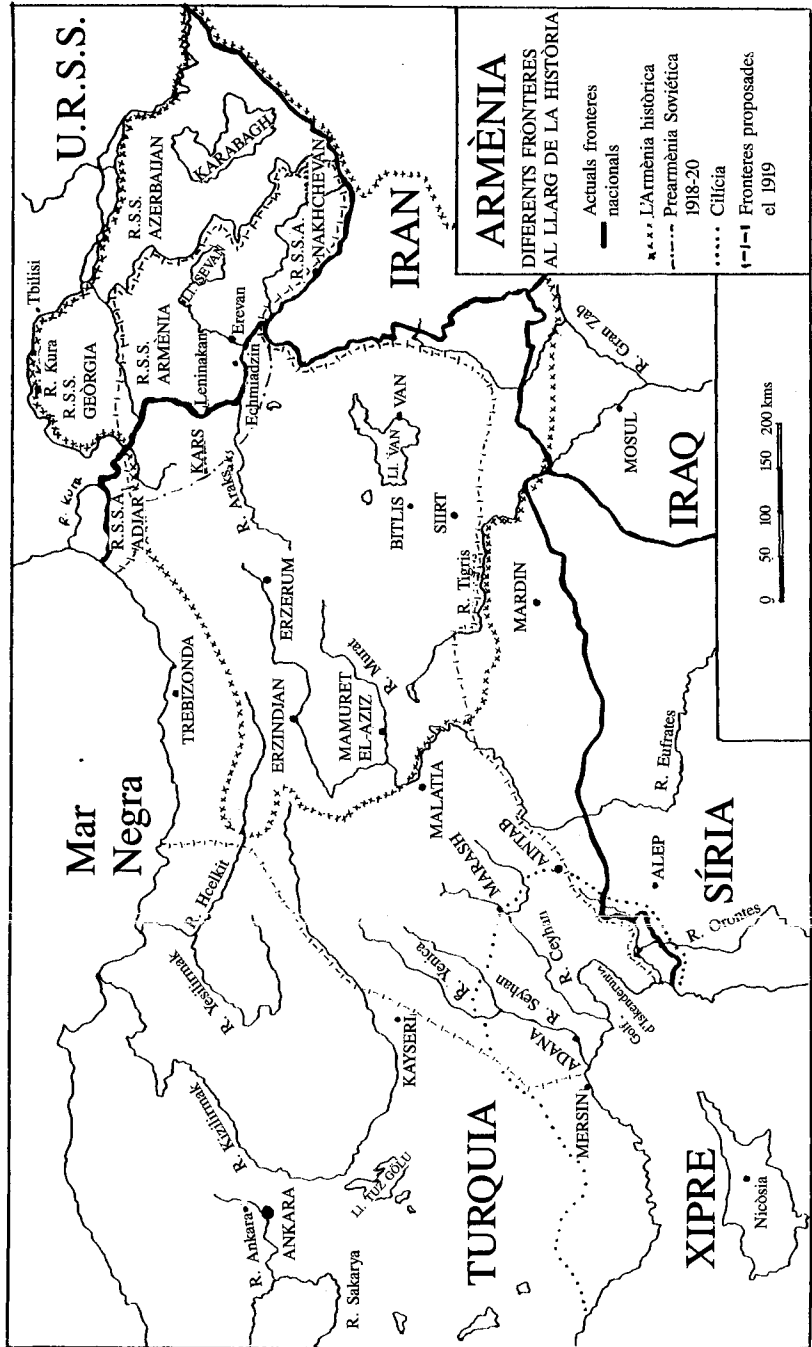
Font: Marshall J. Walker, 1978, 4.

Figura 2
Rutes de deportació, 1915

Font: Chaliand, 1980, 180, elaboració pròpia.

Figura 1
Evolució de les fronteres armèniques

Font: Marshall i Walker, 1978, 3, elaboració pròpia.